

Éles Csaba

Nemzeti fölemelkedés és tudatos hazafiság

A nemzetgazdaság, a társadalmi reformok és a történelmi tradíciók éltetésének időszerű problémái Szemere Bertalan útirajzaiban

Az egyre erőteljesebben radikalizálódó klasszikus magyarországi reformkor második felének, majd különösen az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc mintegy másfél esztendejének, továbbá az azt követő progresszív politikai emigráció első évtizedének egyik legérzékenyebb lelkületű, legvibrálóbb szellemiségű és legszigorúbb erkölcsi beállítódású vezető politikusaként kell(ene) számon tartanunk Szemere Bertalant. Gyermek- és ifjúkora, sárospataki jogi tanulmányai és közéleti pályakezdése a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez kötik Kossuth Lajos előbb (1847 márciusától) elszánt követőjét, később (1849 júliusától) egyoldalú gyűlölködésbe is átsapó, kérelhetetlen kritikusat.

Szemere viszonyát országgyűlési követtársaihoz és Kossuth Lajoshoz, valamint általában személyiségét és különösen közéleti mentalitását, konkrétan is szónoki képességét két szemelvényvel szeretném illusztrálni. „Szemere Bertalan körmönfont doktrinér felfogása s elzárkózott magaviselete szintén elidegenítette tőle követtársait. Elismert tehetségei s néha kacérkodva nyilvánított szabadelvűsége mellett sem tudott népszerűsége vergődni, tisztelték általánosan, de nem ragaszkodtak hozzá. Bizalommal sehol sem találkozott, sokaknál már azért sem, hogy okos ember hírében állott, ez pedig nálunk mindég veszedelmes egy hír.”

„Szemere sem rokonszenvezett Kossuthtal, ő is nagy mestere volt a szónak, rögtönzött beszéde is mindig szabatos volt, kimért s európai színű, de mégsem gyűjtött soha; az ember érezte, hogy a vita hevében sem mond soha többet, mint amennyit mondani akart, holott Kossuth elragadtatva szónoklatának árjától, néha olyanokat is mondott, melyeket higgadtabb pillanataiban megbánt; de a nemzet könnyen megbocsátja, s elfelejti az ily hibát, míg Szemere szabatossága idegenséget szült, a nép soha nem tudta magát azonosítani vele.” A szemelvények szerzője a kortárs Pulszky Ferenc, forrása pedig az *Életem és korom* 1880-ban megjelent első kötete.

Amikor azonban születésének (Vatta, 1812. augusztus 27.) kétszázadik évfordulóján Szemere Bertalanra emlékezünk, akkor nem a Batthyány-kormány belügyminiszterére, később pedig Kossuth kormányzó miniszterelnökére, tehát nem ama „daliás idők” egyik vezető politikusára szeretnénk emlékeztetni, hanem az *Utazás külföldön* nyitott szívű és őszinte szellemű szerzőjére. Arra a szépirodalmi ambíciókat is dédelgető, inkább szegény, mintsem gazdag nemesifjúra, akinek „útiképei” azért válhattak népszerűvé a reformkori magyar ifjúság köreiből, mert érdeklődése a szociális problémáktól az esztétikai élményekig terjedt. Jellemző ebből a szempontból Szemerére, hogy amikor a *Magyar Athenaeum* előfizetési hirdetését olvasván, a korabeli honi periodikák szakmai specializálódását hiányolta, azaz mindegyikük enciklopédikus jellegét kritizálta, akkor két legerő-

1 tudomány és társadalom

sebb érdeklődési szakterületének az esztétikát és a nemzetgazdaságtant nevezte meg. Mi a helye mármost az utazásoknak az (ön)nevelésben? A műveltség megszerzésének négy eszköze közül sorrendben ez a második, mert a lelket „kitágítja”. „Ismétlem, utazzál – jegyezte föl 1836 szilveszterén Párizsban – hogy éjjeleidet s napjaidat nyugtalan vágy ne háborgassa. Kik az utazást veszedelmesnek kiáltják, csalatkoznak, sőt a *fellengő képzelet is határt csak így kap* s az ideálokbul, miket a külföldön várunk, a sehol sem tökéletes élet valójába így térünk meg. Ez legyen ifjainknak utósó iskolája; ez fog nevelni új nemzedéket, az új nemzedék fog alkotni új országot.”

Társadalom, gazdaság és infrastruktúra

Szemere már 1836-ban tisztán fölismerte, hogy bármely árutermék árértékét nem első-sorban a nyersanyagok, hanem döntően a hozzáadott munka minősége és mértéke, az emberi fejekben és munkáskezekben lakozó szaktudás és szorgalom határozza meg. Ez magyarázza meg egyben Kelet- és Közép-Európa mélyülő lemaradását, nyomorúságos szegénységét is a fejlett nyugattal szemben. (Érdekes eljátszani a gondolattal: milyen magaslatra emelkedett volna még hősünk közgazdaságtudományi gondolkodása, ha a sors szellemi egészséget és hosszabb életet hagy neki, s így 1867-ben elolvashatta volna *A tőke* első kötetét? Mindenesetre tény, hogy a *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* című politikai pamflettel és szerzőjével az 1850-es években megismerkedett.)

„Átváltotatásban áll titka az egész iparéletnek. Mennél több alakban dolgoztatik föl az anyag, annál nagyobb a belfogyasztás és kivitel, mi az ipar örök folyását, mint örvény húzza maga után; és mennél több munka járul az anyaghoz, a nyereség annál tetemesb, mert az anyag s ára közt annál nagyobb az aránytalanság. Így van, hogy a nem fölötté termékeny Anglia dúsgazdaggá lőn, míg az áldott Magyarország szomorúan szűkölködik. Tudniillik a fej és szorgalom a nemzeti gazdagság forrása; az elmeért, művészségért, munkáért mi el nem fogy, mi kimeríthetetlen, adatik bér, ár, mi elfogyhat, mi kimeríthető. Termékeinket, minthogy benne a mesterségnek kevés része van, olcsón adogatjuk el, mint a cserék idejében, s a kézműveket drágán vesszük.”

Szemere, Széchenyi szellemiségéhez illeszkedve, a szükséges eszközöket is szemügyre veszi ahhoz, hogy Európa keleti felében a rossz helyzet – legalábbis a magyar mizéria – metamorfózisa mihamarabb bekövetkezessen. A főbb feltételek közé tartozik az iskolaügy (ezt másik Szemere-tanulmányunkban tárgyaljuk majd), az elegendő és kedvező hiteleket nyújtó bank(hálózat), a megfelelő infrastruktúra (különösen a közlekedés: a minden időben jól járható utak), az urbanizáció és a decentralizáció. Az 1836. november 23-án keltezett kasseli útijegyzetében ezért ismerteti olyan részletesen és viszonylag szenvedélyesen az ottani Országos hiteltár hasznos szerepkörét. December elején – immár Párizsba érkezve – egyrészt tárgyilagosan összegzi, hogy miért és milyen pénzügyre van szüksége a nemzetnek. „Bankot hazánkknak igen óhajtok, nélküle földünk s hírünk penésztetemetőben hervad el, de játszót nem és szerencsére nélkülözhetjük is.” Objektív konklúziójához azonban rögtön egy szubjektív kommentárt is hozzáfűz. „Érzéketlenebbet, önzőbbet, bután gőgösbet a pénzarisztokráciánál Isten nem teremté.”

A hitelbankok azért kulcsfontosságúak, mert pénzt pumpálnak a pangó gazdaságba, s ezáltal – a tőzsdével együtt – tőkemozgást indukálnak. De a gazdasági élet élénkülése a nyersanyagok és a kereskedelmi áruk mozgását is jelenti, ami csak jó utakon lehet – a

szó átvitt és valóságos értelmében – gördülékeny. Ez ilyen egyszerű és könnyen átlátható dolog, ámde „nálunk még most sem hiszi mindenki, hogy utak az országban azok, mik erek a testben. Ezek hordanak szét a tagokba életet. Mindenütt úgy fogod találni, hogy ott legélénkebb a kereskedés, legtöbb a gazdaság s legközönségesb a jóllét, hol az utak legjobbak s hogy ezek hiánya miatt hasonló Magyarország egy testhez, minek tagjai csak összeforrva vannak, nem pedig az erek által *összecsapolva*.”

A különféle szekerek és hintók, batárok és postakocsik kerekeit kíméletesebben kopatató közutak könnyítik a kereskedelmet, a vásárookra járást; egyfelől a nemesek, polgárok és parasztok, másfelől a mezőgazdasági és kézműipari termékek csereforgalmát. A gazdaság tartós és kiterjedt megélénkülése sürgeti-serkenti az urbanizációt. Nálunk előbb Pest igazi országgközponttá válását, majd később a főváros ellenpontozásait, tehát a decentralizációt. Szemere szerint ne a francia modellt, hanem „az angolt kövessük; szomorú szűkkeblűség csak a fővárost s vidékét pompásítani s ragyogtatni, a haza minden szögletén egyszerre kezdjünk az egész ország paradicsommá varázslásának nagy munkájához.”

Politika, demokrácia és reformizmus

A (bel)politika, a demokrácia (azaz a többé-kevésbé relatív demokratizmus) első, legkézenfekvőbb kérdése a választások problémája. Közelebről a választójog dimenziói, a választások szabályai, lefolytatása, tehát a formális és informális választói közkultúra – egyáltalán a politikai kultúra. Kimondatlanul ugyan, de mégis ezek az alapvető kritériumok állnak a háttérben, amikor 1837 májusában, Londonban Szemere összehasonlítja a követválasztás angliai és hazai gyakorlatát.

„Az angol követválasztást egy magyarnak röviden így magyarázhatnád meg: képzelj teljes szabadságában egy megyei tisztválasztást, a képből elhagyván a részégeket s verekedőket. Itt a durva erő kidagadását visszatiltja a műveltség érzése, azaz értelem határai közt forr, nálunk gátlanul kiárad; itt tanáccsal, csellel, pénzzel, nálunk borral s bottal dolgoznak; itt eleve munkálkodnak s a csomó a végnapon baj nélkül magában kioldódik, nálunk a felhők lassanként csak azért tolakodnak össze, hogy ekkor egyszerre mennykövezenek; az angol, mint a művész, kinek az utolsó napon nincs más dolga, mint művéről a takarót lerántani, a magyar mint Nagy Sándor, ki a csomót csak zavarta s a vég pillanatban vágni kénytelen, – és az természetes, miután nálunk a vezérek is többnyire csak tehetősök, ritkán értelmesek is. Általában szólva, a választókat ott vezetik, nálunk hajtják, ott elvvel s okkal többnyire, bár nem mindig, nálunk itallal és étellel, bár nem kivétel nélkül.”

Egy másik – az írástudó szempontjából még izgalmasabb – politikai-politológiai probléma a sajtó közvetítő szerepköre a politikai osztály és a társadalmi közvélemény között. Ha a világ egy „nagy óra”, akkor a „journalismus” annak „sorsteljes mutatója”. A médiát (akkor még csak a nyomtatott sajtót) Szemere még más metaforákkal is körülírja: „nagy tükör”, „kém”, „censor”, „bíró” és „villámhárító”. Ám ami a legfontosabb: a jó – tehát a felelősségteljes, tisztességes, objektív stb. – sajtó „ezerszemű örként” a jó (lásd mint előbb) kormányzat legfőbb segítője. „Midőn tenni kell, a kormány a tárgyat a sokféle értelmű lapok által már gyökeréig kifejtve találja, s figyelmét igen sok elkerülné, ha ezer szemekkel azok őrt nem állnának. E szerint most valaki nagy miniszter lehet közepszerű elmével,

1 tudomány és társadalom

csak helyes tapintata legyen. Ha szándéka jó, a hírlapok legmunkásabb segédei, de legveszedelmesebb ellenei, ha rossz.”

Aki így értelmezi a sajtó politikai-közéleti szerepvállalását az 1830-as évek derekán (természetesen Magyarországra gondolván), az már lényegében választott is a társadalmi változtatások forradalmi és reformeri útja között. Szemere egyrészt számol azzal az előrejelzéssel, hogy „az országok egykor rengeni, a népek forrongani fognak” – másrészt határozottan tudja: „a haza nem halált, nem vért kíván, hanem életet cselekedettel, erőt kitartással.”

Céltudatos cselekvés, tervszerű kitartás, a haza modernizációja és polgárosodása érdekében: tehát az a bizonyos „haladás” Kölcsey jelszavának értelmében, csak akkor lehetséges kisélekedések és megtorpanások, eltévelyedések és visszalépések nélkül nagyobbrészt, ha megfelelő mintákat adaptálunk onnan, ahol azok eredményes működőképessége már korábban bebizonyosodott. Ilyen példamodell a poroszországi iskolarendszer szervezeti kiépítettsége és a szisztéma szakemberekkel történt ellátottsága; Svájc és Anglia társadalmi-gazdasági életének jó része; de az évtized elejétől már Belgium is. Ti. „az 1831-i fordulat friss életelvet hozott a tömegbe, s azóta a nemzetben, mint egy tavaszföldön, sűrűn kelnek, bimbóznak, gyümölcsöznek a sokféle vállalatok, egyesületek, jótékony intézetek. És mi oka e termékenységnek a gondolatban, s ez iparkodásnak a kivitelben? *Bizodalom a kormányban, és szabadság a vállalkozásban.*” (Abban a bizonyos „bizalmi” tőkében – tekintsük társadalmi életünket mind vertikális, mind horizontális viszonyaiban – még a mai Magyarország is igen szegény.)

Mint már említettük tanulmányunk elején, Szemere 1836 szilveszterének éjjelét azzal töltötte párizsi hotelszobájában, hogy elgondolkodott nyugat-európai utazása mélyebb értelméről, hasznáról. „Szemlélés egy haladott népnek nagy befolyású szellemet tisztítani s emelni. Mint küszködünk mi azzal, ami itten rég megfejteték, mint tapogatjuk félénken, mi itten rég világos. Itt a második lépcsőt csaknem elhagyták, s mi tanakodunk, először, van-e? másodsor, megbír-e? Utazás sok időt s erőt megkímél, sok küzdéstől s kételytől megment, és nekünk, kik a pályán az utósók közt vagyunk, nem találni, csak eltanulni, nem keresni, csak választani, nem teremteni, csak másolni kell. S nem teória, de élet és élet közt kell választanunk, Ez esetben lehet-e soká késni? Lehet-e eltévedni? Nálunk élet és elv külön van, itt elv és élet egy.”

Szemere úgy érzi továbbá (de már Angliában, 1837. július 19-én), hogy mint magyar ember, kénytelen a hasznos dolgokra figyelni – a szép és kellemes jelenségek helyett. „Úgy vagyok én, mint a gyermek, ki virágokat, lepkéket, csigákat szeretne gyűjteni, de anyja (itt a nemzet metaforája – É. Cs.) éhezvén, kalászkokat szedeget.” (Másik Szemere-tanulmányomban példákkal illusztrálom majd, hogy hősünknek útja során jutott azért néhány „virág és lepke” is: vagyis több szép és kellemes esztétikai – képzőművészeti, színházi, zenei és természeti – élmény.)

Nyelv, nemzet és haza

Szemere Bertalan 1836 októberében, Lipcsében tartózkodván, vitába keveredett egy ot-tani egyetemi professzorral. Utazónk határozottan úgy foglalt állást, hogy egy nemzetnek nem elegendő csupán alkotmányjogi értelemben szabadnak éreznie magát: ki kell annak teljesednie nemzeti mivoltában is. A nemzeti szabadság- vagy identitástudat viszont

alapvetően „az anyanyelvben gyökerezik”. A nemzeti nyelv illetén középponti kezelése hozzáköti az ifjú Szemerét – Széchenyi mellett – Kazinczy Ferenc és köre korszakalkotó kulturális kezdeményezéseéhez is.

Mindig nyitott szemmel járó hősünk (valószínűleg a Majna-menti Frankfurtban, 1836 novemberének végén) olvasott egy ábrándképet (*Phantasie-stück*) Európa jövőjéről, s benne Magyarország megújuló helyéről. A német szerző(k) „fantáziálása” Szemere fordításában (értelmezésében, átíratában?) mindenestre igen hízelgően hangzik – ráadásul van némi EU-s áthallása is. „A magyar nemzet a henye múltból, s tehetséget inkább hevertető, mint elhasználó szenvedésekből kiemelkedve, gazdag és békés tőerővel szövendi magát Európa jövődjébe, s a kifejlési új pályán cselekvő főszerepet fog játszani. Nyugat- és Közép-Európa sokat várva pillant rá: Kelet-Európa sorsa leginkább kezében fekszik. Mint egy növény, melyet keletről nyugatra áttalhoznak, megsínylette az általültetést; de már kipihente magát, s új pályáján emlékezni fog, hogy kelet az ő hazája.” E pozitív prognózisnak az lehet a magyarázata, hogy egy ismeretlen világ „hypotézisekbe, teóriákba s próféciákba igen illik.”

Szemerét a jövő helyett sokkal jobban foglalkoztatta a jelen. Például nemzeti jellegzetességeink sajátosságai, s általában a nemzeti önismeret. Maga is szolgált hozzá egy azóta már régen közhelyé vált, ránk nézve kedvezőtlen adalékkal. „Sokáig gondolkodám – írta Drezdában, 1836. október 13-án –, vajon kivalljam-e, hogy a magyar lélek hasonlóbb a szalmatűzhez, minek füsté nagy, lángja mulékony, parázsa éppen nincs?” Ezt megelőzően, 1833. május 20-án írta Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz azt a levelét, amelyben már szerepel ez az önkritikus metafora. „Szalmaláng vagyunk, mely lobog és lobog s hirtelen elalszik; s hány maga után – csúf, bűdös pernyét.” (A *magyar észjárás* szerzője, Karácsony Sándor az 1930-as években már árnyaltabban látja kárhoztatott nemzeti jellemvonásainkat.)

Szemerét tulajdonképpen akkor is a jelen érdekli elsősorban, amikor ironikus retorikával – ám fölébreszteni szándékozó, nemzetnevelési célzattal – keményen kritizálja a nagy történelmi tradícióinkkal szembeni kártékony közönyösséget, erősen hiányolván az élhető tiszteletet. A szemléletváltáshoz követendő példákat, okfejtéséhez kiinduló apropókat egyaránt Párizsban és Londonban talál: ezek a nemzeti sírkertek, nemzetközi temetőhelyek és nemzeti panteonokként is fungáló nagy templomépületek. Az „a nemzet, mely múltját eszéből kitörli”, hasonlít „a fához, melynek gyökerei elvágatnak”. „Mely nép történetét s nagy embereit elfeledi elvesz – s vesszen el!!!” (E ponton emlékeztetek egyik idevonatkozó tanulmányomra, amely a *Múzeumandragógia* című konferenciakötetben jelent meg 2010-ben. A címe: *Szép szavak, mély eszmék a magyar „muszeioni” szemléletért. A nemzeti örökség és önbecsülés, az emlékhely és múzeum gondolatköre a reformkortól a kiegyezésig.*)

Legutóbb megidézett mondatában Szemere külön kiemeli az ún. „nagy emberek” megbecsülésének fontosságát. Mi tehet egy embert naggyá? Vagy az erény vagy a „génusz”: a művészetek és tudományok valamelyik ágában megmutatkozó tehetség. Más szavakkal: vagy a lélek vagy a szellem „szent” lángolása – tehát vagy a morálban vagy az alkotás valamelyik területén kiemelkedő zsenialitás. A génuszok ugyanis „hasonlók naphoz s csillagokhoz, melyek az egész földnek világolnak.” Tehát amikor 1837. június 23-án Szemere a Westminster-apátságban járt, akkor például Shakespeare-re és Händelre, Newtonra és Wattrra úgy tekintett, mint az egész emberiség közös kincseire.

1 tudomány és társadalom

Mindazonáltal ezen szellemi értelemben halhatatlan nagyságok nem különítendőek el hermetikusan a több-kevésbé halandóktól. Utazónknak mély meggyőződése avagy megingathatatlan hite, hogy „szent lelkét Isten minden szent ügy hirdetőjének megküldé hajdan, megküldi ma is. Senki ne higgye magát kicsinynek, mikor szent dologban fárad”. Például ilyen „szent dologban” fáradozott az a Kőrösi Csoma Sándor is, akiről útja elején, a csehországi Töpliben, 1836. október 10-én egy skót utazótól kapott kedvező híreket.

Nagy ember tehát az, aki valamilyen „szent dologban fárad”, akinek a tevékenysége pozitív értelemben mutat messze túl önnön világának értekkörén. A nagy emberben az alkotói, erkölcsi vagy közéleti nagyságot értékeljük; azt a kimagasló teljesítményt, amellyel több az átlagemberektől. Ha a vizsgálódás áttevődik a lényegesről a mellékesre, a halhatatlanról a múlandóra, az érdemekről-erényekről a hiányosságokra-hibákra (netán vétkekre, bűnökre), akkor – nos, akkor szemléletünk azokkal a komornyikkal kerül azonos platformra, akik a kultúra különféle nagy alkotóit és szereplőit nem saját színpadukon, hanem a lakásukon, a privát világukban látják rivaldafényben. (Itt most tömören és újból fogalmaztam meg azt a sajátos, az értékrendet visszájára fordító mentalitást, amelyről 1995-ben, *A rejtőzködő én. Az önismeret felfedezőútjai* című könyvem VI. részének 2. fejezetében már bővebben is írtam: *A „komornyikszemlélet” kritikája* címmel.)

Mindezt azért említettem, mert Szemere Bertalan – aki Thomas Carlyle (*On Heroes*, 1841) és Ralph Waldo Emerson (*Representative Men*, 1859) kortársa is – a meghatározó (művelődés)történeti személyiségekről gondolkodván, lényegében fölfigyelt a „komornyikszemlélet” (egyébként először Hegeltől és Goethétől megkritizált) kancsalságára is. Sőt ennek erkölcsileg perverz változatára még hamarabb, 1836. október 31-én: „nagyokhoz csak vétkekben hasonlítani örülnek öröm.” Normál variációjában viszont éppen a tér- és/vagy időbeli distancia hiánya nehezítheti meg a tisztánlátást, amit Szemere a torony és az állványzat metafora-párral magyarázott meg. „A hős saját korában olyan, mint az épülő torony; érdek, indulat, előítélet elundokítják, (...) midőn ezek elszedetnek, jelen meg a torony igazi alakában, midőn kora elmúlt, áll előttünk tiszta mértékében a hős” – írta waterlooi kirándulása után, Brüsszelben, 1837. augusztus 28-án. Napóleonon kívül ilyen „világítótorony” még – konkrétan megemlítve – Rotterdami Erasmus is például.

Valamiféle ösztönös – inkább kevésbé, mint nagyobb mértékben tudatos – hazaszereget mindenkiben él; ami nemzeti ünnepeken, idegenben vagy drámai sorshelyzetekben kerül előtérbe. Lényegében hasonlóan áll a dolog a szív és a szellem, az éthosz és az esztétikum a testiségnél magasabb rendű érzéseivel – külön kiemelendően a religióval. Azokban a dolgokban, amelyek „alul” vannak, elegendőek lehetnek az ösztönök; de amelyek „föttebb”, ott egyre elengedhetetlenebb a tanulás, a tudatosság, az összes nemes érzelem esetében a gondoskodó ápolás. Ennek az „átitratnak” az a töprengés az eredetije, amely Szemerét Párizsban foglalkoztatta, 1837. február 14-én.

„Kéblünkben a humanitas és a szépért s hazáért hevülés, mint a vestatúz, ha nem tápláljuk gondosan és untalan, kialszik. Kivált a hazaszereget nem oly testhez nőtt ösztön, mint látni, érezni hőt s hideget, szomjazni italt, éhezni étket; tanulni kell a hazát szeretni, ez egy nagy tanulmány. S okosan szeretni a legmagasb fok; elméd szívedtől melegedjék, szíved elmédből hűljön.” Tehát tömören a tanulság az, hogy a hazaszeregetet is tanulnunk kell – a hazát okosan, helyesen szeretni pedig még inkább.

Említettük az idegenbeli tartózkodást mint olyan állapotot, amely a honvágy formájában fölébresztheti-fokozhatja a hazaszereget érzését. Talán nem mentes bizonyos mértékű iróniától vagy rezignációtól – természetesen nem az örök haza, hanem a múlandó honi állapotok okán – utazónknak az a következtetése, amire Berlinben jutott 1836. november 4-én: „csaknem nagyobb boldogság emlékezni a hazára, mint lenni a hazában.”

Mindenesetre az bizonyos, hogy Szemere honszeretetét – legalábbis az utókor szemében – ez jottányit sem kisebbiti. Mint ahogyan az angol nemzet és a brit szigetek gazdagsága iránti, tapasztalatain alapuló, tudatos csodálata is inkább őszintébbé teszi. Ütikönyve angliai fejezetének élményeiből, tudósításaiából és kommentárjaiból ez számos ponton érezhető; de egy helyen expressis verbis is kifejeződik. A skóciai Glasgowban, 1837. július 30-án írta: „mégis csak nagy boldogság nagy nemzethez tartozni. Kivált közönséges embernek az”. Mondható ez azért, mert „a nemzet dicsőségéből minden polgárra jut egy sugár”. Egy szóval Szemerénk – ha nem lett volna magyar – angol szeretett volna lenni; ami nem szorul felszínes megbocsátásra, inkább mélyebb megértésre.

Valószínű, hogy Szemere – kortársainak túlnyomó többségéhez hasonlóan – elsősorban az első ipari forradalom sikereinek hírére gondolhatott akkor, amikor még Berlinben, 1836. november 2-án Angliát „az emberész s hatalom diadalmának csodás helyeként” említette. Az érem másik oldalához tartozik ugyanakkor, hogy az 1794 és 1832 közötti Nagy-Britannia belpolitikai-szociális viszonyai a valóságban sokkal antidemokratikusab-

1 Tudomány és társadalom

bak, lehangolóbbak, elszomorítóbbak annál, ahogyan az a köztudatban él (holott elegendő lenne csupán Dickens regényeinek filmváltozataira emlékezni). Számottevőbb javulás igazából csak a 19. század harmadik harmadától következett be. Különösen kegyetlen és szégyenteljes reakciója volt az önkényes kormányhatalomnak a manchesteri vérfürdő. 1819. augusztus 16-án ugyanis az történt, hogy a nagy iparváros melletti Szent Pétermezőn összegyűlt, a nyomor és az elnyomás ellen tiltakozó, mintegy hatvan-nyolcvanezer munkást lovas katonaság rohamozta meg; tizenegy halálos és négyszáznál is több könnyebb-súlyosabb sebesülést ejtve.

A „peterlooi méészárlás” híre Rómában érte az akkor éppen *A Cenci-ház* című tragédiájának befejezésén dolgozó Percy Bysshe Shelley-t. Ha egy közéleti ember csak akkor él igazán, ha felháborodik az igazságtalanságokon, s ha egy költő csak akkor létezik lényege szerint, ha ír – akkor nem meglepő, hogy a forradalmi lelkületű Shelley két hét alatt megírta *A zűrzavar farsangja* című versét. A jelentős poéma tulajdonképpen vitriolos vádirat a korabeli angol kormányzat, s különösen a véreskezű külügyminiszter, Robert Stewart Castlereagh ellen. Jellemző a költemény harcos hangnemére, hogy első közlésére csak 1832-ben kerülhetett sor. Tehát akkor, amikor Angliában megkezdődött – immár további törésektől mentesen – a demokratikus parlament-politikai reformok kibontakozása. Összegezve, de korántsem elmarasztalásul: Szemere akkortájt választotta második szülőföldjéül Britanniát, amikor számos angol intellektuel szívesebben élte napjait Itáliában (ha nem is olaszként, de itáliai angolként).

Szemere Bertalant kérdésfeltevéseiben és válaszkeresésében lényegében egyazon alapelv vezérli. *Miért élünk a rendetlenség viszonyai között, amikor a rend világában is élhetnénk?* Éppenséggel úgy, ahogyan azt a nálunk boldogabb nemzetek napnyugaton, a Lajtától az Atlanti-óceánig többé-kevésbé élük is. A probléma nyitja megtalálható Kazinczynál, ha föllapozzuk epigrammáit („*Jót s jól!*”); és kitapintható Szemerénél, ha figyelmesen olvassuk útirajzait a sorok mögött is: rend a lelke mindennek. Csakhogy ő mélyebb is annál, ami mára már közhely; mert a rendnek is van lelke, s ez a szabadság. Ily módon sejdíti Szemere József Attila fölszólító módba tett szentenciáját a szabadságot szülő rendről. A rendnek és a szabadságnak ez az összefonódó szeretete teszi, hogy Szemere egész könyvében inkább akart „kissé unalmas lenni, mint éppen nem lenni tanulságos.” Szemerének ez a határozott szerzői szándéka (amelyet még Berlinben, 1836. november 4-én nyilatkoztatott ki) mind útirajzainak, mind tanulmányunknak is a mottója lehetne.